

*Quliyev Zakir Qaşəm oğlu,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Biznes Universiteti,
E-mail: zakirquliyev@inbox.ru
© Quliyev Z.Q., 2022*

UOT - 330.34; 332.143

REGIONLARDA EMAL SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İQTİSADI İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi – regionlarda emal sənayesinin iqtisadi inkişafının istiqamətləri barədə təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – emal sənayesinin iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin cari və gələcək dövr üçün ardıcıl təhlillinə əsaslanır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – tədqiqat emal sənayesinin iqtisadi inkişafına mühüm töhfələr verə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – aparılan tədqiqatın nəticəsində yeni emal müəssisələrinin açılması təklif olunur.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – tədqiqatda regionalda emal sənayesinin iqtisadi inkişaf istiqamətləri, həmçinin neft ixracından asılılığı, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, emal sənayesi, menecment, dayanıqlı maliyyə, intensiv, operativ uçot, analitik müşahidə

G İ R İ Ş

“Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası və digər proqram və sərəncamlarda emal sənayesi müəssisələrinin regionlarda yaradılması və inkişaf etdirilməsi məsələləri başlıca hədəflərdən biridir. Bunun əsas səbəbi emal sənayesi müəssisələrinin iqtisadiyyatda “lokomativ” rolu ilə bağlıdır [1,5,6].

Lakin bu sahə ilə əlaqədar əsas problem böyük həcmdə investisiya-maliyyə vasitələri ilə bağlıdır. Digər tərəfdən isə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafının təminatı bilavasitə emal sənayesi müəssisələrinin müasir inkişafı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir.

1. Emal sənayesi kompleksinin ölkə iqtisadiyyatının maddi-texniki bazasının inkişafına təsiri.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında regionlarında emal sənayesi müəssisələrinin müasir inkişafının sahə xüsusiyyətlərini nəzərə almamaq mümkün deyil. Yəni, emal sənayesi kompleksi bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının maddi-texniki bazasının inkişafının əsası hesab olunur. Məhz emal sənayesi elmi-texniki tərəqqinin (ETT) əsasını təşkil edir və o olmadan ETT-nin reallaşması mürəkkəbləşir. Emal sənayesi kompleksi təkcə istehsal alətlərinin deyil, həm də istehlak predmetlərinin istehsalını, ölkənin müdafiə qabiliyyətini, əmək qabiliyyətli əhalinin əhəmiyyətli hissəsinin məşğulluğunu təmin edir.

Regionlarda emal sənayesi müəssisələrinin dayanıqlı inkişafına mane olan səbəblər aşağıdakılardır:

1. Sahənin mürəkkəb maşın-texniki istehsalı bazarında rəqabətə davamlılığının olmaması.

2. Sahə müəssisələrinin mürəkkəb maliyyə vəziyyəti, onların xarici rəqiblərdən texniki-texnoloji cəhətdən geriliyidir.

Bu səbəblər onu göstərir ki, dövlət siyasətinin əsas istiqaməti qloballaşma şəraitində ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinə, xüsusən də regionlarda emal sənayesinin inkişafının yeni bir mərhələsinə qədəm qoymaq, dayanıqlı və sürətli iqtisadi inkişafa nail olmaqdır. Dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti ölkə iqtisadiyyatının neft və təbii qaz ehtiyatlarından asılılığını aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Bununla da ölkə iqtisadiyyatında səmərəliliyi və rəqabət qabiliyyətini artırmaq mümkündür.

Regionlarda emal sənayesi müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafında meyar xarakteristikası kimi onun istehsal potensialından səmərəli istifadə edilməsi başlıca tələb olan müəssisənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsinə imkan verəcək. Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafının qiymətləndirilməsi ilə onun davamlı iqtisadi inkişafının tam göstəricilərini müəyyənənləşdirmək olar [2,s.360].

Bazarda bir-biri ilə qarşılıqlı asılılıqda olan emal sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətlərinin baxılan xüsusiyyətləri bir çox hallarda istifadə olunan öz davranış strategiyasının seçimini də nəzərdə tutur. Məlum olduğu kimi, müəssisənin baza strategiyalarının bir neçəsini ayırmaq olar:

– yığılmış artım strategiyaları (bazarda mövqelərin gücləndirilməsi strategiyası, bazarın inkişafı strategiyası, məhsulun inkişaf strategiyası);

– inteqrasiya edilmiş artım strategiyaları (şaqli inteqrasiyaya doğru strategiya, şaquli inteqrasiyaya əks strategiya);

– şaxələndirilmiş artım strategiyaları;

– ixtisar strategiyaları (ləğvetmə strategiyası, “məhsulun yığımı” strategiyası, təşkilati ixtisar strategiyası, xərclərin ixtisarı strategiyası).

Yüksək texnologiyalı müəssisələrin xüsusiyyətindən çıxış edərək, hal-hazırda onlar üçün (qismən mühərrikqayırma müəssisələri üçün) daha uyğun strategiya yığılmış artım strategiyası hesab olunur. Əlbəttə, onların orta qəhətləri (müəyyən seqmentdə dar ixtisaslaşma, dövlət siyasətindən asılılıq, rəqib mübarizəsinin xüsusiyyətləri) müasir şəraitdə digər strategiya variantlarından istifadəni çətinləşdirir.

Deməli, müasir şəraitdə dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi zamanı yüksək texnologiyalı emal sənayesi müəssisələrinin bazardakı mövqelərinin xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır. Verilmiş müəssisələrin bazardakı mövqelərinin xüsusiyyətlərini öyrənilməsi əsasında aşağıdakı təsnifatı vermək olar. Verilmiş xüsusiyyətlərin uçotu emal sənayesi müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişafının mövcud və gələcək imkanlarını daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan verəcək.

Hər hansı istehsal sisteminin, eyni zamanda müəssisənin inkişafı vaxt tələb edir. Xarici və daxili amillərin müəssisəyə təsirinin intensivliyindən asılı olaraq başlanğıc və son proseslərin vaxt periodu müxtəlif ola bilər. Bundan əlavə, müəssisənin iqtisadi inkişafının dayanıqlılığı bir çox hallarda rəhbərliyin gələcək inkişaf tendensiyalarını vaxtında öncədən görə bilməsi ilə bağlıdır. Belə tendensiyaların erkən təyini yalnız o halda mümkündür ki, müəssisənin anaitik bölmələri xarici mühitdən daxil olan və həmçinin müəssisədə baş verən proseslərin vəziyyətini bildiren siqnalların daima müşahidəsini aparır.

Müəssisənin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi onun menecmentinin başlıca vəzifəsidir. Bu onu ifadə edir ki, müəssisənin resurslarından səmərəli istifadə nəticəsində o əsas

rəqiblərindən daha gəlirli olur, müəssisə bazarda möhkəm yer tutur, onun məhsulu rəqabət qabiliyyətlidir və daimi tələblə istifadə olunur. O xarici mühitin “çağırışları”na vaxtında və səmərəli cavab verməklə, bazar konyunkturunun dəyişikliklərinə nəzarət edir [3,s.307].

Təbidir ki, belə vəziyyət müəssisənin maliyyə resurslarına olan tələbatlarının cari və xüsusilə strateji inkişaf üçün əsasən özünəməxsus vəsaitləri hesabına ödənilən dayanıqlı maliyyə vəziyyətini nəzərdə tutur. Bu, öz növbəsində müəssisəyə digər resurslarla (texniki, texnoloji, kadr, informasiya və s.) özünü vaxtında təmin etməyə imkan verir.

Lakin belə uğurlu vəziyyət ömürlük davam edə bilməz. Müəssisənin hər bir əmtəəsi, istənilən rəqabət üstünlüyü müəyyən həyat tsiklinə malikdir, ona görə də hər bir istehsal sistemi onun ilkin halında sonrakı mövcudluğunu müəyyən vaxt periodu ilə məhdudlaşdıran hədd imkanlarına malikdir. Beləliklə, müəssisə rəhbərliyinin vəzifəsi yeni keyfiyyət halına keçidlə bağlı olan köklü dəyişikliklərin daha rəşional anını müəyyənləşdirməkdir. Bu dəyişikliklər buraxılan məhsulun strukturunda dəyişiklikləri, istehsalın şaxələndirilməsini, müəssisənin təşkilati-hüquqi formasının dəyişməsinə, onun rəhbərliyinin dəyişdirilməsini və s. özündə cəmləşdirə bilər.

Müəssisənin istənilən rəqabət üstünlüyü daim mövcud ola bilmir. Bu, bazar konyunkturunun daima dəyişməsi, təbiətin parametrlərinin dəyişməsi, müəssisənin strateji potensialının elementlərinin mənəvi və fiziki aşınması ilə izah olunur. Bu dəyişikliklərin hamısı eyni anda baş vermədiyindən müəssisənin rəqabət üstünlüyünün səviyyəsi müxtəlif vaxt anlarında fərqli olacaq.

2. Regionlarda emal sənayesi müəssisəsinin fəaliyyətinin dayanıqlı və davamlı inkişafı.

Regionlarda emal sənayesi müəssisələrində ayrı-ayrı əmtəə, xidmət, rəqabət üstünlüklərinin həyat tsikllərinin müddəti böyük rol oynayır. Buna müvafiq olaraq bütövlükdə regionlarda emal sənayesi müəssisələrinin dayanıqlı iqtisadi inkişaf trayektoriyasının formalaşmasında aşağıdakı amillərin nəzərə alınması vacibdir:

- dövlət idarəçilik strukturlarının fəaliyyəti;
- yaxın və dəstəkləyici sahələrin parametrləri;
- tələb parametrləri;
- istehsal amilləri parametrləri.

Dövlət idarəçilik strukturlarının fəaliyyəti (qanunvericilik, pul-kredit siyasəti, siyasi vəziyyət, investisiya siyasəti və s.) istehlakçı bazarları ilə bilavasitə əlaqədar olmayan maşınqayırma sahələri üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu amilin əhəmiyyəti hərbi təyinatlı və aerokosmik kompleksin istehsalı ilə ixtisaslaşan müəssisələr üçün daha aydın özünü büruzə verir. Bu müəssisələr üçün verilmiş amil, tələb parametrlərindən daha vacibdir [4].

Elmi-texniki və iqtisadi potensialın staqnasiyası ilə əlaqədar olaraq yaxın və dəstəkləyici sahələr çətinliyə düşə bilər, sahə infrastrukturunun xidmətlərində qiymətlər arta bilər və s. Bu ya verilmiş müəssisənin istehsal olunan məhsullarına tələbi aşağı sala bilər, ya da maya dəyərini qaldıra bilər. Bunların hamısı da müəssisənin bazarda vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxara bilər.

Tələb parametrləri hər bir sahə və müəssisələr üçün əhəmiyyətlidir. Qeyri-sabit tələb, alıcıların məhsulun keyfiyyətinə tələblərinin dəyişkənliyi, müəssisə əmtəələrinə tələbin elastikliyinə dəyişməsi, tədiyyə qabiliyyətli tələbin aşağı düşməsi onun dayanıqlı inkişaf etməsinə imkan vermir.

İstehsal amillərinin parametrləri maşınqayırma müəssisələrinin istehsal potensialının müasir vəziyyəti ilə bağlı olaraq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əsas fondların aşınmasının artması, mənəvi cəhətdən köhnəmişlərdən istifadə müasir, rəqabət qabiliyyətli məhsulun buraxılışına mane olur ki, bu olmadan müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafı haqqında danışmaq olmaz. Yüksək ixtisaslaşmış kadrlarla aşağı təminatlılıq, cavan kadrların axınının olmaması

müəssisələrin mürəkkəb, elmtutumlu məhsulun buraxılış imkanlarını təhlükə altına atır. Dövrüyyə kapitalı ilə aşağı təminatlılıq istehlakçıların sifarişlərinin müasir icrasına mane olur ki, bu da müəssisənin bazarda mövqelərinin zəifləməsinə gətirib çıxarır.

Bununla belə, prinsipcə daha vacib bir cəhətə - regionlarda emal sənayesi müəssisəsinin fəaliyyətinin dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsində strategiya və taktikanın uzlaşdırılmasına da diqqət yetirmək lazımdır. Bu problemin mürəkkəbliyi ondadır ki, dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin edən strateji qərarlar verilmiş dayanıqlı iqtisadi inkişafı formalaşdıran istiqamətlər kifayət qədər aydın olmadığı zaman idarəetmənin erkən mərhələlərində qəbul edilməli və həyata keçirilməlidir. Erkən mərhələlərdə qəbul edilən qərarlar, bir qayda olaraq, gələcək tendensiyanın daha zəif və ona görə də etibarlı olmayan siqnallarına əsaslanmışdır [6,s.112]. Taktiki qərarlar strateji qərarlardan fərqli olaraq, istehsal sisteminin verilmiş ana olan vəziyyətini əks etdirən daha tam və dəqiq informasiya əsasında qəbul olunur. Dayanıqlı iqtisadi inkişaf trayektoriyasının dəyişikliyə uğraması halında müəssisənin fəaliyyətinin köklü yenidən qurulması üçün vaxt ya çox azdır, ya da tamamilə yoxdur. Müəssisənin dayanıqlı iqtisadi inkişafını təmin edən strateji və taktiki qərarların optimal ahənginin real təcəssümü yalnız onun vəziyyətini xarakterizə edən amillərin və xarici mühitin siqnallarının daimi müşahidəsinin təşkili zamanı mümkündür. Belə müşahidənin vəzifəsi daha əhəmiyyətli "nöqtələrin" yəni, verilmiş vaxt anında müəssisənin vəziyyəti, onun rəqib statusu haqqında müəyyən siqnalı kəmiyyətcə xarakterizə edən bu və ya digər göstəricilərin qiymətinin tapılmasıdır. Bu nöqtələr bütövlükdə mühasibat uçotunun, eyni zamanda istehsal xərclərinin uçotu, müəssisənin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərinin operativ uçotu, analitik müşahidələri və müəssisənin vəziyyətini qiymətləndirməyə imkan verən digər materialların informasiya obyektləri ola bilər.

Y E K U N

Regionlarda emal sənayesi müəssisələrinin dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişafında aşağıdakı amillərin nəzərə alınması zəruridir:

- cari iqtisadi hadisələrin sayı və təsir gücünün nisbəti;
- xarici və daxili mühit subyektlərinin sayı və təsir dərəcəsi;
- aralıq iqtisadi hadisələrin baş vermə prosesinin intensivliyi;
- müəssisənin vəziyyətinin hər bir amili üzrə aralıq hadisələrin təsiri və nisbəti;
- verilmiş müəssisə və iqtisadiyyatın sahəsi üçün müəssisə vəziyyətinin hər bir amilinin qiyməti.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. "Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı;
2. İbrahimov İ.H. Kənd təsərrüfatının inkişafı və sahibkarlığın formalaşması problemləri. Bakı: 2005, 360 s.
3. Quliyev E. Etibarlı ərzaq təminatı sistemi: Kooperasiya və inteqrasiya problemləri. Bakı, "Elm" 2013, 307s;
4. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı (2014-2018)". Bakı 2014.
5. "Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət proqramı". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
6. İ. M. Rzayev. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı; mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı: Elm, 2010, 112.

*Гулиев Закир Гашам оглы,
доктор философии по экономике,
Бакинский Университет Бизнеса
E-mail: zakirquliyev@inbox.ru
©Гулиев З.Г., 2022*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОБРАБАТЫВАЮЩИХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕГИОНОВ

РЕЗЮМЕ

Цель исследования - подготовка предложений по направлениям экономического развития перерабатывающей промышленности регионов.

Методология исследования основана на последовательном анализе текущих и перспективных тенденций экономического развития перерабатывающей промышленности.

Практическая значимость исследования - может внести важный вклад в процессе экономического развития перерабатывающей промышленности.

Результаты исследования - по результатам исследования предлагается открыть новые перерабатывающие предприятия.

Оригинальность и научная новизна исследования - в исследовании выдвигаются предложения и рекомендации по экономическому развитию нефтеперерабатывающей отрасли региона, а также ее зависимости от экспорта нефти, продовольственной безопасности.

Ключевые слова: устойчивое развитие, перерабатывающая промышленность, менеджмент, устойчивые финансы, интенсивный, оперативный учет, аналитическое наблюдение.

Zakir Gasham Guliyev,
Ph.D. (Econ.),
Baku Business University,
E-mail: zakirquliyev@inbox.ru
© Z.G.Guliyev, 2022

**ECONOMIC DEVELOPMENT DIRECTIONS OF INDUSTRIAL
ENTERPRISES IN REGIONS**

A B S T R A C T

The purpose of the research is to develop proposals on the directions of economic development of the processing industry in the regions.

The methodology of the research is based on a consistent analysis of the current and future trends in the economic development of the processing industry.

The practical importance of the research - can make an important contribution to the economic development of the processing industry.

The results of the research - as a result of the research, it is proposed to open new processing enterprises.

The originality and scientific novelty of the research - the research puts forward proposals and recommendations on the economic development of the refining industry in the region, as well as its dependence on oil exports, food security.

Keywords: sustainable development, processing industry, management, sustainable finance, intensive, operational accounting, analytical observation.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
28.01.2022
Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
05.02.2022
Çapa qəbul olunmuşdur: 09.02.2022

Дата поступления статьи в редак-
цию: 28.01.2022
Отправлено на повторную обра-
ботку: 05.02.2022
Принято к печати: 09.02.2022

The date of the admission of the article
to the editorial office: 28.01.2022
Send for reprocessing: 05.02.2022
Accepted for publication: 09.02.2022